

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.08>

УДК: 343.98

О. М. Ключев,

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України,

директор Харківського НДІСЕ

м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8722-4781>

e-mail: hniise@hniise.gov.ua

УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ: ТЕОРЕТИЧНІ, ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ

Вимоги світового співтовариства щодо стандартизації судово-експертної діяльності актуалізують необхідність формування її теоретико-правових засад та створюють передумови реформування експертного забезпечення правосуддя. У статті на підставі аналізу наявних наукових досліджень та сучасного стану експертного забезпечення правосуддя виокремлено основні елементи його парадигми, у тому числі — адаптація до міжнародних стандартів (зокрема, в аспекті найшвидшого вилучення, транспортування та збереження об'єктів судової експертизи); функціональне розмежування напрямків діяльності спеціалізованих установ різних відомств; проведення взаємних стажувань, тренінгів експертів тощо.

Ключові слова: судово-експертне забезпечення правосуддя, кримінальне судочинство, судово експертиза, стандартизація, наукова революція, експертологія.

Постановка наукової проблеми. Вивчення світового досвіду з питань ефективності правосуддя показує, що одним із засобів створення системи забезпечення прав і свобод людини є ефективне запровадження традиційних й новітніх видів судових експертиз з активним використанням міжнародно-правових інструментів Ради Європи щодо справедливості правосуддя¹. Означене неможливе без проведення комплексних наукових досліджень на основі системного аналізу судово-експертної діяльності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Актуальність запропонованого до розгляду питання перш за все визначається необхідністю з'ясування сучасного змісту теоретико-правової та організаційної парадигми судово-експертної діяльності. За роки

¹ Європейська комісія з питань ефективності правосуддя Ради Європи (СЕПЕЈ). URL : <https://vkksu.gov.ua/ua/mijnarodne-spivrobitnitstvo/spivrobotnitstvo-z-radou-evropi-ta-evropeyskim-souzmom/ewropejska-komisiiia-z-pitani-efiektiwnosti-prawosuddia-radi-ewropi-cepej/> (дата звернення 12.07.2019).

незалежності України, за винятком окремих видань та публікацій¹, фундаментальних та прикладних наукових розробок, спрямованих на переосмислення уявлень про зміст теоретичних основ судової експертизи й використання спеціальних знань у судочинстві, явно недостатньо. Означене та вимоги світового співтовариства щодо стандартизації судово-експертної діяльності актуалізують необхідність удосконалення теоретико-правових засад судово-експертного забезпечення правосуддя.

Аналіз наукових досліджень у галузі теоретико-правових та організаційно-методичних засад судово-експертного забезпечення правосуддя засвідчує, що розробленню теоретичних засад судової експертології, методикам проведення певних видів судових експертиз на тлі запровадження світових стандартів охорони прав і свобод людини приділяється певна увага². Цілком очевидно, що створення моделі судово-експертної діяльності має здійснюватися на основі вивчення історичного досвіду та системного підходу до протидії злочинності³.

¹ Див., наприклад, окремі публікації у випусках електронного наукового періодичного видання *«Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління»*; Сімакова-Єфреман Е. Б. До питання про взаємозалежність європейських інтеграційних процесів і тенденцій інтеграції спеціальних знань в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 17. Харків : Право, 2017. С. 152–158; Сопільник Р. Л. Експертне забезпечення правосуддя у контексті євроінтеграційних процесів: *Криміналістичний вісник*. №1 (23), 2015. С. 39–44; Спіцина Г. О., Белевцова С. О. Щодо питання формування новітньої парадигми теорії та практики судової експертизи в Україні. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 63–65; Ключев О. М. Міжнародні стандарти та міжнародне співробітництво у сфері судово-експертної діяльності в Україні. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 95-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 10–11 жовтня 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 5–8.

² Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертології: поняття і місце в системі наукового знання. *Зб. наук.праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право)*. Вип. 2. 2013. С. 101–106.

³ Шинкаренко І. Р., Спіцина Г. О. Історичні витоки та перспективи розвитку теорії та практики судової експертизи. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (10–11 жовтня 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 20–22; Шинкаренко І. Р., Спіцина Г. О. Щодо запровадження європейських стандартів забезпечення прав і свобод людини у судово-експертній діяльності. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики* : тези доповідей Всеукраїнської міжнарод. наук.-практ. конф., 21 листопада 2018 р. Харків : ХНУВС, 2018. С. 211–213.; Євдокименко С. В. Становлення науки про судову експертизу: історичний аспект : *Форум права*. 2009. №2. С. 145–149. URL : <http://www.irbis->

За роки незалежності в Україні опубліковано наукові праці та захищено дисертації з питань судової експертизи на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, серед яких роботи І. А. Алієва (1990 р.)¹, Ф. М. Джавадова (2001 р.)², А. В. Іщенко (1995 р.)³, С. В. Євдокіменко (2017 р.)⁴, О. М. Моїсєєва (2011 р.)⁵, І. А. Петрової (2012 р.)⁶, І. В. Пиріга (2015 р.)⁷, Е. Б. Сімакової-Єфремян (2017 р.)⁸, М. Г. Щербаковського (2016 р.)⁹ та інших учених.

Окрім означених праць, теоретико-прикладні питання використання спеціальних знань під час виявлення та розслідування злочинів за фактами кримінальних правопорушень розглядалися у багатьох дисертаційних дослідженнях у галузі криміналістики. За останні роки з'явилися дисертації за цивільною та господарською тематикою, у яких розглянуто проблемні питання проведення судових експертиз у межах указаних проваджень. Проте згадувані роботи не розкривають

nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=njuu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=I=&S21STR=EJ000026%2F2009%2F2 (дата звернення 20.08.2018.); Столітній шлях судової експертизи в Україні (1918–2018 рр.) : монографія / авт.-укл. : О. М. Ключев, О. П. Угровецький, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін.; за ред. О. М. Ключева. Харків : Золоті сторінки, 2018. С. 7.

¹ *Алиев Идрис Али Оглы.* Проблемы судебно-экспертной профилактики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. Киев, 1990. 32 с.

² *Джавадов Фуад Муса Оглы.* Концептуальные основы развития судебной экспертизы в современных условиях : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ : НАВС України, 2000. 373 с.

³ *Іщенко А. В.* Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ : Українська академія внутрішніх справ, 1996. 415 с.

⁴ *Євдокіменко С. В.* Судово-економічна експертиза: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків : ХНУВС, 2017. 44 с.

⁵ *Моїсєєв О. М.* Експертні технології: теорія формування і практика застосування : монографія, Харків : Апостиль, 2011. 424 с.

⁶ *Петрова І. А.* Теоретико-правові та організаційно-методологічні засади регулювання судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків : ХНУВС, 2012. 541 с.

⁷ *Пиріг І. В.* Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія, Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ : Ліра, 2015. 430 с.

⁸ *Сімакова-Єфремян Е. Б.* Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2017. 503 с.

⁹ *Щербаковський М. Г.* Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків : ХНУВС, 2016. 40 с.

усього спектру теоретико-процедурних та організаційних проблем в означеній сфері.

Метою статті є визначення напрямків формування сучасної парадигми судово-експертного забезпечення правосуддя, окреслення проблем, що потребують вирішення, з метою забезпечення формування ефективної моделі організації призначення та проведення судової експертизи на основі поглиблення існуючих підходів до комплексного вирішення завдань кримінального провадження та формування сучасної термінологічної системи відповідно до традиційних та інноваційних положень теорії й практики судової експертизи.

Викладення основного матеріалу дослідження. Вивчення чинного законодавства¹ й отриманих науковцями результатів попередніх досліджень дозволяє констатувати низку існуючих проблем теоретико-правового та організаційного змісту щодо формування сучасної парадигми судової експертизи відповідно до стандартів Європейського Союзу та створення системи судово-експертного забезпечення правосуддя.

Це проблеми, що впливають на якісні та часові характеристики проведення експертиз, а саме:

- несвоєчасність прибуття на місце події спеціалістів та експертів;
- непридатність об'єктів для дослідження;
- відсутність достатнього арсеналу методик проведення експертних досліджень;
- відсутність обладнання, яке можна використовувати для проведення окремих видів експертних досліджень;
- брак спеціальних знань та професійних навичок у спеціалістів відповідної судово-експертної установи роботи на окремих видах обладнання;
- недостатність міжнародних оглядів позитивного та негативного досвіду в організації судово-експертної діяльності;
- недосконалість нормативних документів тощо².

Актуальною, на наш погляд, є проблема своєчасного доступу експертів до об'єктів дослідження.

Причинами такого стану є дефіцит теоретико-прикладних розробок та заходів певної спрямованості, зокрема:

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 3–4. Ст. 21. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T124651.html (дата звернення 27.05.2019); Про судову експертизу: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 28. Ст. 232. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення 27.05.2019).

² Свідерський О. О. Шляхи подолання проблем проведення судових експертиз (за матеріалами узагальнення експертної практики). *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю від дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 93–96, С. 94.

— щодо удосконалення методологічних засад технології проведення окремих видів традиційних та інноваційних експертних досліджень;

— визначення сучасних теоретичних засад, перспектив та тенденцій розвитку теорії та практики судової експертизи;

— розвинутої системи тренінгів та полігонів, які б використовувалися як під час підготовки майбутнього судового експерта, так і під час підвищення кваліфікації практикуючих експертів; міжвідомчих науково-практичних семінарів за актуальними напрямами судово-експертної діяльності, які проводяться з метою налагодження взаємодії судових експертів та слідчих працівників правоохоронних органів.

Зауважимо, що певна робота у вказаних напрямках провадиться. Зокрема, як позитивний досвід використання полігонів та проведення тренінгів можна назвати практику освітньої діяльності в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого, де на кафедрі криміналістики відкрито унікальний за своїм наповненням криміналістичний полігон, що використовується кафедрою для забезпечення здобуття майбутніми правниками навичок у царині криміналістичної фото- і відеозйомки, трасології, судової балістики і вибухотехніки, інших галузей криміналістичної техніки, тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, розслідування злочинів різних видів тощо.

В аспекті організації науково-практичних семінарів можна навести приклади проведення Харківським науково-дослідним інститутом судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міжвідомчого науково-практичного семінару для працівників кримінальної поліції «Проблемні питання призначення та проведення судових експертиз» (16 січня 2019 р.) або Міжвідомчого науково-практичного семінару «Проблемні питання призначення та проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях за корупційними злочинами» (12 липня 2019 р.) та ін. За результатами роботи семінарів побачили світ посібник та збірник матеріалів¹.

¹ Див.: Особливості підготовки матеріалів для призначення судових експертиз : навч. наочн. посібн. для працівників правоохоронних органів / уклад. : О. П. Угровецький, В. В. Аброськін та ін. / МЮУ ; Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. Харків : ХНДІСЕ ; Промінь, 2019. 180 с.; Особливості підготовки матеріалів для призначення та проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях за корупційними злочинами : матеріали міжвідом. наук.-практ. семінару «Проблемні питання призначення та проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях за корупційними злочинами» (Харків, 12 липня 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ ; Константа, 2019, 260 с.

Як показує практика та аналіз поглядів науковців¹, ще одним проблемним питанням у проведенні судових експертиз є необхідність забезпечити відповідність судово-експертної діяльності України міжнародним стандартам, що визначаються такими європейськими нормативними актами:

1. Керівні принципи Європейської комісії з ефективності правосуддя (далі — Керівні принципи СЕРЕЈ) щодо ролі призначених судом експертів у судових розглядах держав — членів Ради Європи (прийняті на 24-му пленарному засіданні комісії, Страсбург, 11–12 грудня 2014 р.)². У ст. 138 Керівних принципів СЕРЕЈ передбачено, що відповідно до принципів, сформульованих у цьому документі, кожна держава — член Ради Європи, повинна або ввести запропоновані законодавчі норми, що стосуються прав і обов'язків експертів у судовому процесі, або контролювати чи перевіряти на відповідність існуючим Керівним принципам СЕРЕЈ встановлені в цій країні мінімальні стандарти правил поведінки експертів.

2. Висновки Ради та План подальшої діяльності з огляду на розроблені висновки Ради Європи щодо судово-експертної наукової галузі.

3. Керівництво з належної практики в цивільній судовій експертизі в Європейському Союзі: європейська експертиза та експертні установи, видане в жовтні 2015 р.

У рекомендаціях зазначається, що вони є результатом понад десяти років досліджень, дискусій та обговорень між зацікавленими сторонами з усієї Європи задля вдосконалення судової процедури та забезпечення зростання довіри громадян і підприємств до сфери юстиції як у державах-членах ЄС, так і в умовах проживання або роботи в іншій країні, коли йдеться про вирішення транскордонних питань. Протягом майже двох років за фінансової підтримки Головного управління юстиції Європейської комісії (EGLE — Європейське керівництво із судової експертизи) провідні судді, адвокати, судові експерти, науковці та студенти-правознавці регулярно проводили обговорення основних аспектів судової експертизи в цивільному процесі з метою вдосконалення різних існуючих систем і забезпечення робочої основи передового досвіду в Європі³.

¹ Див., напр.: Степанова С. В. Європейські стандарти права на справедливий суд та їх імплементація у національне законодавство України: конституційно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2018. 264 с.

² Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. 708 с. Basic Principles on the Independence of the Judiciary. United Nations Human Rights. Office of the High Commissioner. URL : <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/IndependenceJudiciary.aspx> (дата звернення 19.06.2019).

³ Чечіл Ю. Міжнародні стандарти судово-експертної практики у світлі глобалізаційних процесів. Вип. 2. 2019. URL : http://vjhr.sk/archive/2019_2/part_2/28.pdf (дата звернення 19.06.2019).

Означена вимога набуває актуальності у зв'язку з акредитацією лабораторій Харківського НДІСЕ за міжнародним стандартом ISO 17025 «General requirements for the competence of testing and calibration laboratories» («Загальні вимоги до компетенції випробувальних і калібрувальних лабораторій») та плануванням у поточному році розширення сфери акредитації лабораторій за цим стандартом, а також за стандартом ISO 17020 «Conformity assessment. Requirements for the operation of various types of bodies performing inspection» («Оцінювання відповідності. Вимоги щодо діяльності різних типів органів, що здійснюють інспектування») у сфері розслідування злочинів¹.

Відповідно до означених міжнародних нормативних актів і нормативних актів України у науково-дослідних установах Міністерства юстиції України здійснюється дослідження за понад 90 судово-експертними спеціальностями².

З огляду на потреби експертної практики та з метою розширення видів експертних спеціальностей фахівцями Харківського НДІСЕ надано пропозиції та у встановленому законодавством порядку введено 6 нових видів судових експертиз та 10 експертних спеціальностей: *вибухово-технічна експертиза* — експертна спеціальність: дослідження обставин і механізму техногенних вибухів; *експертиза матеріалів, речовин та виробів* — експертна спеціальність: дослідження наявності пестицидів у навколишньому середовищі; *електротранспортна експертиза* — експертна спеціальність: дослідження міського електричного транспорту; *експертиза технічного стану ліфтів* — експертна спеціальність: дослідження технічного стану ліфтів та умов їх безпечної експлуатації; *гемологічна експертиза* — експертні спеціальності: дослідження дорогоцінного каміння; дослідження діамантів; дослідження дорогоцінного каміння органічного походження; дослідження напівдорогоцінного каміння; дослідження декоративного каміння; *ветеринарна експертиза* — експертна спеціальність: ветеринарні дослідження.

Перспективними шляхами підвищення ефективності судово-експертного забезпечення правосуддя є використання інноваційних технологій, розроблених науково-дослідними судово-експертними установами та науковими установами Національної академії наук з питань наукової, науково-технічної, експертної та інформаційно-аналітичної діяльності. З цією метою необхідно на основі використання

¹ Наводиться за: Полтавський А. О. До питання щодо технологій в криміналістиці скрізь призму міжнародної стандартизації. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю від дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 133–137.

² Додаток 6 до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів: затв. наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/5 (із змінами та доповненнями).

національного науково-технічного потенціалу реалізувати наступні заходи:

- здійснити розробку вітчизняного приладу та технології для дослідження ДНК людини; обладнання для пошуку тіл зниклих безвісті осіб під поверхнею землі та у водному середовищі;

- розробити методи пошуку живих осіб у різних ландшафтних, температурних і погодних умовах;

- розробити геофізичний прилад пошуку прихованих об'єктів органогенного походження тощо.

Ураховуючи досвід країн Європи та інших країн світу, одним із напрямків сумісних розробок науково-дослідних судово-експертних установ Міністерства юстиції України та науково-дослідних установ НАН України може стати розроблення інноваційних технологій ідентифікації особи на основі вивчення генофондів регіонів України.

Означена діяльність повинна здійснюватися у межах співпраці з ENFSI — Європейською мережею судово-експертних установ, що заснована у 1995 році, для покращення обміну інформацією у сфері судової експертизи, а також підвищення якості судово-експертної діяльності у світі. У структурі ENFSI працює 17 експертних робочих груп за різними напрямками та видами експертних досліджень. За останній час ENFSI була визнана Європейською комісією однією з провідних організацій у галузі судової експертизи.

Членство в Європейській мережі судово-експертних установ відкриває нові можливості міжнародної співпраці та комунікації судових експертів, а також дозволяє використовувати досвід експертних установ інших країн щодо розвитку системи експертних досліджень відповідно до сучасних досягнень науки.

Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз є членом цієї організації з 2017 року. Участь у ENFSI дає перспективи доступу до загальноєвропейських баз даних, що є вкрай необхідним для підвищення ефективності роботи судових експертів. Досить перспективним в аспекті членства в ENFSI є взаємне навчання та підвищення кваліфікації експертних кадрів.

У межах щорічного засідання ENFSI, що відбулося 29–31 травня 2019 р. в Римі (Італія), обговорювалися актуальні питання дактилоскопічних досліджень; проблеми глобалізації й інтернаціоналізації злочинності; питання гармонізації наукових винаходів у галузі криміналістики та судової експертизи; питання підвищення ефективності методик розслідування окремих категорій та видів злочинів; технічних прийомів та засобів; спеціальних знань як інструментарію впровадження сучасних досягнень науки під час досудового розслідування злочинів та їх судового розгляду; дискусійні питання проведення різноманітних експертних досліджень тощо¹.

¹ ENFSI Annual Meeting in Rome 29–31 May 2019. Roma: Stampa a cura della Tipografia dell, 2019. 8 p.

Таким чином, поява нових видів експертиз і, як наслідок, розширення експертних спеціальностей потребує здійснення наукових досліджень з метою розроблення новітніх науково обґрунтованих судово-експертних методик. Указані дослідження мають бути пов'язані з розмежуванням функцій та повноважень експертно-криміналістичних підрозділів правоохоронних органів і науково-дослідних установ судових експертиз із адаптацією до міжнародного стандарту ISO 21043 щодо виявлення, запису (фіксації), збирання (вилучення), транспортування та зберігання предметів, що мають потенційну судову значимість.

Відповідно до світової практики судово-експертної діяльності, як важливий напрямок розвитку експертного забезпечення правосуддя, можна виокремити й необхідність більш чіткої законодавчої регламентації гарантій забезпечення діяльності судового експерта.

На сьогодні судовий експерт хоча й має відповідно до законодавства певні гарантії здійснення судово-експертної діяльності, але вони є явно недостатніми для виконання всіх його функцій, передбачених законом. У той же час висновки судових експертів у переважній кількості кримінальних проваджень та інших видах судочинства відіграють роль найважливіших доказів, без яких вирішити ту чи іншу справу по суті практично неможливо.

Натомість під час виконання функцій, покладених законом на судового експерта, а також за результатами проведеного судовим експертом дослідження, на нього здійснюється тиск та інші незаконні дії з метою схиляння судового експерта до надання завідомо неправдивого висновку чи показань, відмови від надання висновку або показань тощо. Непоодинокі випадки, коли судовий експерт під час проведення дослідження за місцем знаходження об'єкта зазнає незаконних діянь із боку сторін у справі, органів (осіб), що призначили судову експертизу або залучили судового експерта. При цьому засоби захисту судового експерта від незаконних дій та забезпечення його безпеки прописані у законодавстві не в повному обсязі. Так, судового експерта часто в порушення чинного законодавства викликають як свідка у провадженні з питань проведеної ним судової експертизи; під час допиту тиснуть на нього у випадках, коли результати судової експертизи не влаштовують сторону обвинувачення або захисту; витребовують у судового експерта його висновок, який він надав у іншому провадженні або виді судочинства; непоодинокі випадки й застосування фізичного та морального насильства, погроз йому, членам його сім'ї.

Водночас, що стосується забезпечення безпеки, наприклад, захисника (адвоката), то Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає великий арсенал заходів щодо гарантій здійснення адвокатської діяльності.

У зв'язку з наведеним, пропонуємо внести відповідні зміни до законодавства України з метою чіткого викладення норм щодо гарантій діяльності судового експерта, а саме:

І. Доповнити Закон України «Про судову експертизу» новою статтею 3¹, виклавши її в такій редакції:

«Стаття 3¹. Гарантії діяльності судового експерта

1. Професійні права, честь і гідність судового експерта гарантуються та охороняються Конституцією України, цим Законом та іншими нормативно-правовими актами України, зокрема:

1) забороняються будь-які втручання і перешкоди здійсненню діяльності судового експерта;

2) забороняється вимагати від судового експерта, а також від особи, стосовно якої припинено або призупинено право на заняття судово-експертною діяльністю, надання відомостей, що стали їй відомі раніше під час здійснення судово-експертної діяльності. Із цих питань зазначені особи не можуть бути допитані, крім випадків, передбачених чинним законодавством;

3) проведення стосовно судового експерта оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій у кримінальних провадженнях щодо протиправних дій експерта під час виконання ним своїх функціональних обов'язків, що можуть проводитися виключно з дозволу суду, здійснюється на підставі судового рішення, ухваленого за клопотанням Генерального прокурора, його заступників, прокурора Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя;

4) забороняється проведення огляду, розголошення, витребування чи вилучення документів, пов'язаних із здійсненням судово-експертної діяльності, за виключенням випадків, передбачених законом;

5) судовому експертові, залученому стороною захисту, стороною обвинувачення, слідчим суддею, судом або учасником справи гарантується рівність прав, дотримання принципів незалежності судово-експертної діяльності, засад змагальності і свободи в наданні доказів та доведенні їх переконливості у будь-якому виді судочинства;

6) життя, здоров'я, честь і гідність судового експерта та членів його сім'ї, їх майно перебуває під охороною держави, а посягання на них тягнуть відповідальність, передбачену законом;

7) судовому експертові гарантується право на забезпечення безпеки під час участі у кримінальному та інших видах судочинства в порядку, встановленому законом;

8) забороняється залучати судового експерта до конфіденційного співробітництва під час проведення оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, якщо таке співробітництво буде пов'язане або може призвести до розголошення відомостей, що стали відомі судовому експерту під час здійснення судово-експертної діяльності;

9) забороняється втручання у спілкування судового експерта із замовником судової експертизи, здійснюваного у встановленому законом порядку;

10) забороняється внесення подання слідчим, прокурором, а також винесення окремої ухвали (постанови) суду щодо судового експерта,

якщо не доведено у встановленому законом порядку, що його висновок є неправдивим, необґрунтованим та виходить за межі компетенції судового експерта;

11) забороняється втручання у позицію судового експерта щодо надання ним висновку;

12) орган або посадові особи, які затримали судового експерта, що є працівником державної спеціалізованої установи, або застосували до нього запобіжний захід, зобов'язані негайно повідомити про це керівника цієї установи; а в разі затримання судового експерта, що не є працівником державної спеціалізованої установи, або застосування до нього запобіжного заходу, зобов'язані негайно повідомити про це представника регіонального відділення Всеукраїнського громадського об'єднання судових експертів, членом якого він є;

13) повідомлення про підозру судовому експерту у вчиненні кримінального правопорушення, допущеного під час виконання ним своїх функціональних обов'язків, може бути здійснене виключно Генеральним прокурором, його заступником, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя;

14) забороняється притягати до кримінальної чи іншої юридичної відповідальності судового експерта (особу, стосовно якої припинено або призупинено право на здійснення судово-експертної діяльності) або погрожувати застосуванням відповідальності у зв'язку із здійсненням ним раніше судово-експертної діяльності згідно із законом;

15) не можуть бути підставою для притягнення судового експерта до юридичної відповідальності його публічні висловлювання, заяви у засобах масової інформації, якщо при цьому не порушуються професійні обов'язки судового експерта;

16) забороняється ототожнення судового експерта із замовником судової експертизи;

17) дисциплінарне провадження стосовно судового експерта здійснюється в особливому порядку.

Особливості проведення окремих слідчих дій та заходів забезпечення кримінального провадження стосовно судового експерта визначаються частиною другою цієї статті.

2. У разі проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння судового експерта, приміщень, де він здійснює судово-експертну діяльність, тимчасового доступу до речей і документів, що належать судовому експертові, або пов'язані із здійсненням ним судово-експертної діяльності, слідчий суддя, суд у своєму рішенні в обов'язковому порядку зазначає перелік речей, документів, що планується відшукати, виявити чи вилучити під час проведення слідчої дії чи застосування заходу забезпечення кримінального провадження, а також враховує вимоги пунктів 2–4 частини першої цієї статті.

Під час проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння судового експерта, приміщень, де він здійснює судово-експертну

діяльність, тимчасового доступу до речей і документів, що належать судовому експертові або пов'язані із здійсненням ним судово-експертної діяльності, має бути присутній представник державної спеціалізованої установи, у якій працює судовий експерт, або представник регіонального відділення Всеукраїнського громадського об'єднання (громадської організації) судових експертів, членом якої є судовий експерт, що не працює в державній спеціалізованій установі, крім випадків, передбачених абзацом четвертим цієї частини. Для забезпечення участі вказаного представника службова особа, яка буде проводити відповідну слідчу дію чи застосовувати захід забезпечення кримінального провадження, завчасно інформує про це відповідну державну спеціалізовану установу або регіональне відділення Всеукраїнського громадського об'єднання (громадської організації) судових експертів за місцем проведення такої процесуальної дії.

З метою забезпечення дотримання вимог цього Закону щодо нерозголошення відомостей, які стали відомі судовому експертові у процесі проведення ним судової експертизи, під час проведення зазначених процесуальних дій представнику державної спеціалізованої установи або представнику регіонального відділення всеукраїнського громадського об'єднання (громадської організації) судових експертів, членом якої є судовий експерт, надається право ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення процесуальних дій, що зазначаються у протоколі.

Неявка представника державної спеціалізованої установи або представника регіонального відділення Всеукраїнського громадського об'єднання (громадської організації) судових експертів, членом якої є судовий експерт, за умови завчасного повідомлення державної спеціалізованої установи або регіонального відділення Всеукраїнського громадського об'єднання (громадської організації) судових експертів, не перешкоджає проведенню відповідної процесуальної дії.

3. Суб'єкти судово-експертної діяльності на добровільних засадах об'єднуються в громадські організації для захисту своїх прав та професійних інтересів.

4. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи у відносинах із судовими експертами зобов'язані дотримуватися вимог Конституції України та законів України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколів до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, практики Європейського суду з прав людини».

На нашу думку, необхідним є також посилення у Кримінальному кодексі України кримінальної відповідальності за будь-який тиск саме на судового експерта з боку сторони обвинувачення, сторони захисту або інших осіб з метою схилення його до надання завідомо неправдивого висновку та показань або відмови від надання висновку чи показань.

З метою кореспондування норм КПК України із запропонованими нами нормами Закону України «Про судову експертизу» треба внести відповідні зміни й до ст. 69 КПК України.

Висновки. На підставі наведеного вище, з метою формування новітньої парадигми експертного забезпечення правосуддя в Україні можна виокремити такі положення. До проблем, що впливають на якісні та часові характеристики проведення експертиз, належать:

— несвоєчасність прибуття на місце події спеціалістів та експертів;

— непридатність об'єктів для дослідження;

— відсутність достатнього арсеналу методик проведення експертних досліджень;

— брак обладнання, що можна використовувати для проведення окремих видів експертних досліджень;

— нестача знань та професійних навичок у персоналу відповідної судово-експертної установи щодо роботи на окремих видах обладнання;

— недостатність міжнародних оглядів позитивного та негативного досвіду в організації судово-експертної діяльності;

— недосконалість нормативних документів тощо.

З метою вирішення проблем своєчасного отримання судовим експертом об'єктів дослідження, окрім вирішення питань своєчасного їх вилучення та надання для проведення судової експертизи, необхідно актуалізувати: розроблення теоретико-прикладних положень щодо методологічних засад технології проведення окремих видів традиційних та інноваційних експертних досліджень; визначення сучасних засад, перспектив та тенденцій розвитку теорії судової експертизи; утворення розвинутої системи проведення науково-практичних семінарів (тренінгів), у тому числі й на відповідних полігонах.

Важливими чинниками для удосконалення експертного забезпечення правосуддя в Україні є врахування вимог Керівних принципів Європейської комісії з ефективності правосуддя (Керівних принципів СЕРЕЈ) та подальша співпраця з ENFSI.

Відповідно до світової практики судово-експертної діяльності, як важливий напрямок розвитку експертного забезпечення правосуддя, можна виокремити й необхідність більш чіткої законодавчої регламентації гарантій забезпечення діяльності судового експерта.

Реалізація запропонованих заходів дозволить забезпечити незалежність судового експерта, оптимізувати судово-експертну діяльність та суттєво підвищити її ефективність.

References

Aliyev, Idris Ali Ogly (1990). *Problemy sudebno-ekspertnoy profilaktiki* : avtoref. dis. ... d-ra yurid. nauk: 12.00.09. Kiev. gos. un-t im. T. G. Shevchenko. Kiev [in Russian].

- Basic Principles on the Independence of the Judiciary.* United Nations Human Rights. Office of the High Commissioner URL: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/IndependenceJudiciary.aspx>.
- Chechil, Yu. (2019). *Mizhnarodni standarty sudovo-ekspertnoyi praktyky u svitli hlobalizatsiynykh protsesiv.* Vyp. 2. URL: http://vjhr.sk/archive/2019_2/part_2/28.pdf [in Ukrainian].
- Cryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy.* URL : http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/T124651.html [in Ukrainian].
- Dzhavadov, Fuad Musa Ohly (2000). *Kontseptual'ni osnovy rozvytku sudovoyi ekspertyzy v suchasnykh umovakh:* dis.... d-ra yurid. nauk: 12.00.09. Kyiv: NaVS Ukrainy [in Ukrainian].
- Ishchenko, A. V. (1996). *Metodolohichni ta orhanizatsiini problemy rozvytku kryminalistychnykh Naukovykh doslidzhen:* dys. d-ra yuryd. nauk 12.00.09. Kiev [in Russian].
- Klimenko, N. I. (2013). Zahal'na teoriya sudovoyi ekspertolohiyi: ponyattya i mistse v systemi Naukovoho znannya. *Zbirnyk Naukovykh prats' Iripins'koyi finansovo yurydychnoyi akademiyi (ekonomika, pravo).* Vyp. 2. 101–106 [in Ukrainian].
- Moyisyeyev, O. M. (2000). *Ekspertni tekhnolohiyi v sudovo-ekspertnyi diyal'nosti: teoretychni zasady ta praktyka vykorystannya :* dis.... d-ra yurid. nauk: 12.00.09. Kiev: NaVS Ukrainy [in Russian].
- Petrova, I. A. (2012). *Teoretyko-pravovi ta orhanizatsiyno-metodolohichni zasady rehulyuvannya sudovo-tovaroznachnykh ekspertyz spozhyvchykh tovariv:* dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.09. Kharkiv: KHNUVS [in Ukrainian].
- Pro sudovu ekspertyzu:* Zakon Ukrainy: dated on 25.02.1994 № 4038–XII. *Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine* 1994. № 28. Art: 232. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> [in Ukrainian].
- Pyrih, I. V. (2015). *Teoretychni osnovy ekspertnoho zabezpechennya dosudovoho rozsliduvannya:* dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.09 Kharkiv: KHNUVS [in Ukrainian].
- Shcherbakovs'kyi, M. H. (2016). *Teoretyko-metodolohichni ta prakseolohichni zasady sudovykh ekspertyz u Novomu protsesi:* dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.09 Kharkiv: KHNUVS [in Ukrainian].
- Shynkarenko, I. R., Spitsyna, H. O. (2018). Istorychni vytoky ta perspektyvy rozvytku teorii ta praktyky sudovoyi ekspertyzy. *Aktual'ni pytannya sudovoyi ekspertyzy ta kryminalistyky: zb. materialiv mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi prysvyachenoyi 95-richchyu stvorenniya Kharkivs'koho Naukovodoslidnogo instytutu sudovykh ekspertyz im. Zasl. prof. M.S. Bokarius, 10–11 zhovtnya 2018 r.* Kharkiv. 20–24 [in Ukrainian].
- Shynkarenko, I. R., Spitsyna, H. O. (2018). Shchodo zaprovadzhennya yevropeys'kykh standartiv zabezpechennya prav i svobod lyudyny u sudovo-ekspertnyi diyal'nosti. *Aktual'ni pytannya dosudovoho rozsliduvannya ta tendentsiyi rozvytku kryminalistychnoyi metodyky : tezy dopovidey vseukrayins'koyi Naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, 21 lystopada 2018 r.* Kharkiv: KHNUVS. 211–213 [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2017). *Teoretyko-pravovi ta metodologichni zasady kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen:* dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.09 Kharkiv [in Ukrainian].
- Sviders'kyi, O. O. (2019). Shlyakhy podolannya problem provedennya sudovykh ekspertyz (za materialamy uzahal'neniya ekspertnoyi praktyky). *Aktual'ni pytannya sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky : zbirnyk materialiv mizhnarod. nauk.-prakt. konf., prysvyachenoyi 150-richchyu vid dnya Narodzhennya Zasl.*

- prof. M. S. Bokariusa* (Kharkiv, 18–19 kvit. 2019 r.). Kharkiv: KHNDISE. 93–96, 94 [in Ukrainian].
- Yevdokimenko, S. V. (2009). Stanovlennya nauky pro sudovu ekspertyzu: istorychnyy aspekt. *Forum prava*. № 2. 145–149. URL: http://Downloads/FP_index.htm_2009_2_24.pdf [in Ukrainian].
- Yevdokimenko, S.V. (2017). *Sudovo-ekonomichna ekspertyza: teoretyko-metodolohichni zasady i praktyka realizatsiyi*: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.09 Kharkiv: KHNUVS [in Ukrainian].

А. Н. Клюев

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭКСПЕРТНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ПРАВОСУДИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ, ПРАВОВЫЕ
И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ**

Целью статьи является определение концептуальных основ и направлений формирования современной парадигмы судебно-экспертного обеспечения правосудия.

К проблемам, которые влияют на качество и эффективность проведения судебных экспертиз, относятся следующие: несвоевременность прибытия на место происшествия специалистов и экспертов, что впоследствии часто приводит к непригодности объектов для исследования; отсутствие достаточного арсенала методик проведения экспертных исследований; дефицит высокотехнологического оборудования, которое можно использовать для проведения отдельных видов экспертных исследований; недостаточность обобщений международного положительного и отрицательного опыта в организации судебно-экспертной деятельности; несовершенство нормативно-правовых актов, регулирующих судебно-экспертную деятельность и пр.

С целью решения проблем своевременного получения судебным экспертом объектов исследования, кроме решения вопросов оперативного их изъятия и предоставления для проведения судебной экспертизы, необходимо актуализировать разработку теоретико-прикладных основ технологии проведения отдельных видов традиционных и инновационных экспертных исследований; разработать развитую систему научно-практических семинаров (тренингов), в том числе на соответствующих полигонах по актуальным направлениям судебно-экспертной деятельности.

Важными факторами совершенствования экспертного обеспечения правосудия в Украине является учет требований Руководства Европейской комиссии по эффективности правосудия (Руководящих принципов CEPEJ) и дальнейшее сотрудничество с ENFSI.

Как важный критерий эффективного развития экспертного обеспечения правосудия, можно выделить и необходимость более четкой законодательной регламентации гарантий обеспечения деятельности судебного эксперта.

Реализация предлагаемых мер позволит обеспечить независимость судебного эксперта, оптимизировать судебно-экспертную деятельность и существенно повысить ее эффективность.

Ключевые слова: правосудие, судебно-экспертное обеспечение, уголовный процесс, судопроизводство, судебная экспертиза, стандартизация, парадигма, научная революция, экспертология.

O. Kliuiev

IMPROVEMENT OF FORENSIC SUPPORT: THEORETICAL, LEGAL AND ORGANIZATIONAL ASPECTS

The article purpose is to determine conceptual foundations and directions of the formation of the modern paradigm of forensic justice.

The problems affecting the quality and effectiveness of forensic examinations include the following: untimely arrival of forensic experts at the scene that subsequently often leads to unsuitability of research objects; lack of an adequate arsenal of forensic methods; lack of high-tech equipment that can be used to perform certain types of forensic researches; insufficient generalizations of international positive and negative experience for organizing forensic activities; imperfection of legal acts regulating forensic activities, etc.

In order to solve the problems of timely receipt of research objects by a forensic expert, in addition to resolving issues of their prompt withdrawal and providing them for a forensic examination, it is necessary to update the development of theoretical and applied principles for the technology of performing certain types of traditional and innovative forensic researches; to develop a developed system of scientific and practical seminars (trainings) including at the appropriate training grounds in relevant areas of forensic science activity.

An important factor in improving the expert provision of justice in Ukraine is consideration of the requirements of European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ Guidelines) and further cooperation with ENFSI.

As an important criterion for the effective development of expert support for justice, one can also single out the need for more precise legislative regulation of guarantees for the provision of forensic expert activity.

Implementation of the proposed measures will ensure the forensic expert independence, optimize forensic activities and significantly increase its effectiveness.

Keywords: legal proceedings, forensic science, standardization, paradigm, scientific revolution, expertology.

Надійшла до редколегії 25.06.2019